

Zofia Bator

Maryja w ikonie Ześlania Ducha Świętego a jedność chrześcijan

Salvatoris Mater 10/2, 247-268

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Miejsce i rola Maryi w tajemnicy Chrystusa i Kościoła stała się przedmiotem nauczania Soboru Watykańskiego II. Sługa Boży Jan Paweł II, odwołując się wielokrotnie do tej nauki w swojej encyklice *Redemptoris Mater*, wskazuje na starożytne ikony Bogurodzicy (*Theotokos*), Przewodniczki (*Hodegetrii*), Orantki (*Deesis*), Miłosiernej (*Eleusy*) oraz Opiekunki (*Pokrow*), czczone do dziś na Wschodzie i na Zachodzie, podkreślając ich uniwersalną, ponadczasową wartość. Przywołując wizerunek Dziewicy z Wieczernika, trwającej wraz z apostołami w oczekiwaniu na zesłanie Ducha Świętego, widzi w Niej Tę, która nadal modli się o jedność rodziny Bożej¹ i w tym kontekście zadaje pytanie: Czy ten wizerunek nie mógłby się stać *znakiem nadziei dla wszystkich, którzy w braterskim dialogu pragną pogłębić swoje posłuszeństwo wiary?*² Z tak postawionym pytaniem łączy się zaś problem - jak tę wypowiedź rozumieć? Czy Papiież miał na myśli słowną (teologiczną) ikonę Maryi, czy jakiś konkretny wzorzec ikonograficzny, a jeśli tak, to która z chrześcijańskich ikon mogłaby stać się znakiem jedności Kościoła, dążącego do wspólnoty wiary? Która z nich najlepiej mogłaby wyrazić prawdę o zjednoczeniu Maryi z Kościołem i Jej aktualnym wstawiennictwie? Podążając tropem powyższych pytań, należałoby przede wszystkim przeanalizować ikonografię

związaną z zesłaniem Ducha Świętego, odczytać ją w świetle tradycji wschodniej oraz zestawzić z nauczaniem Sługi Bożego Jana Pawła II. Tu jednak natrafiamy na pewne trudności.

Choć ikonografia święta Pięćdziesiątnicy opiera się na przekazie Dziejów Apostolskich, jednak w najpopularniejszym, tradycyjnym wariacie zwraca uwagę brak wizerunku Maryi. Apostołowie zgromadzeni są wokół pustego tronu, w tle widoczne są zabudowania, a u dołu ikony znajduje się tajemnicza postać króla-starca („Kosmosu”). Poddając analizie to przedstawienie trzeba by zatem odkryć jego pneumatologiczne treści i zastanowić się nad przyczyną braku mariologicznego wątku. Należałoby także poddać analizie inne schematy ikonograficzne, by na ich podstawie odczytać właściwe miejsce i rolę Matki Pana w Kościele,

Zofia Bator

Maryja w ikonie Zesłania Ducha Świętego a jedność chrześcijan

SALVATORIS MATER
10(2008) nr 2, 247-268

¹ JAN PAWEŁ II, Encyklika *Redemptoris Mater*, 30 (dalej: RM).

² TAMŻE, 33.

w którym działa Duch Święty. Dopiero wtedy możliwe stanie się odnalezienie odpowiedniego wizerunku, który mógłby się stać dla wszystkich chrześcijan „znakiem nadziei i wspólnoty wiary” .

1. Maryja w misterium zesłania Ducha Świętego Kościołowi

W opisie przygotowania uczniów Jezusa na przyjście Ducha Świętego Dzieje Apostolskie wspominają o Jego Matce, która przebywała w Wieczerniku (Dz 1, 14). W kompozycji ikony Zesłania, znajdującej się w cyklu ikon świątecznych prawosławnego ikonostasu, nie zaznacza się jednak Jej obecności. W gronie Dwunastu można za to spotkać św. Pawła i ewangelistów - Marka i Łukasza oraz inne osoby, nieobecne w przekazie Pisma. Jest to związane z dążeniem do wyrażenia w ikonie istoty owego zbawczego misterium, a nie tylko ukazania w niej danego zdarzenia w sposób realistyczny i narracyjny. W prawosławiu uważa się, że byłoby *wielkim błędem doszukiwać się w ikonie takiego naturalistycznego przedstawienia, błędem opartym na niezrozumieniu autonomicznej wartości ikony. Realizm ikony polega na czymś innym: nie odzwierciedla ona zdarzenia jak lustro czy gładka tafla wody, lecz dąży do oddania samej istoty ukazywanej rzeczywistości*³. Analiza owej rzeczywistości powinna nas jednak doprowadzić do prawdy Objawienia, w którym Maryja zjednoczona z Chrystusem i Kościołem zajmuje niewątpliwie istotne miejsce.

1.1. Chrystus niewidzialną Głową Kościoła w ikonie Pięćdziesiątnicy

Dominującym elementem ikony Zstąpienia Ducha Świętego w Kościele prawosławnym jest kolegium apostoelskie, zasiadające na prostej lub półokrągłej ławie. To miejsce apostoelskiego zgromadzenia, przypominające ławę prezbiterów z ołtarzowej absydy bizantyjskich świątyń, wprowadza nas we właściwe środowisko owego misterium. W gronie Dwunastu znajduje się św. Paweł oraz ewangelści - św. Marek i Łukasz, którzy zgromadzeni razem, wyrażają pełnię Kościoła. Apostołowie nie znajdują się w sali Wieczernika, lecz raczej na zewnątrz budynku, a widoczne za ich plecami dwa gmachy o fantazyjnych kształtach interpretowane są zwykle jako symboliczne przedstawienie Kościoła. Zdarzają się

³ G. KRUG, *Mysli o ikonie*, przeł. R. Mazurkiewicz, Białystok 1991, 67.

również takie warianty ikony, w których dwie wieże połączone ścianą lub czerwonym *velum*, sugerują rozgrywanie się akcji w pomieszczeniu⁴.

Dwunastu, usytuowanych w dwóch symetrycznych grupach, staje się reprezentantami i symbolem Kościoła apostołskiego. Środkowe miejsce półokrągłej ławy, przy którym najbliżej znajdują się św. Piotr i Paweł, odpowiada „wysokiemu tronowi” absydy. Na ikonie to miejsce, które pozostawia się puste, ma wskazywać na Chrystusa jako na niewidzialną Głowę Kościoła. Jest to klasyczny motyw *hetomaziji* (gr. przygotowanie, gotowość) - symboliczne przedstawienie niebieskiego tronu, przygotowanego na powtórne przyjsie Chrystusa (Ps 9, 5-6). Tron stanowi tu symbol Jego panowania, władzy i majestatu (por. Iz 6, 1; 16, 5; Ez 10, 1), paruzji i sprawiedliwego sądu⁵.

Na tronie leży Księga, a nad nią pojawia się często biała gołębicą, która wskazuje na ścisłą więź istniejącą pomiędzy posłanym przez Ojca Synem i Duchem. W ten sposób został zaakcentowany trynitarny wymiar święta Pięćdziesiątnicy, które staje się pełnią objawienia Trójcy Świętej⁶. W kontekście tej ikony łatwo daje się odczytać nauczanie św. Bazylego, głoszącego, że Duch Święty obecny w momencie chrztu Jezusa, podczas całej nauczycielskiej działalności oraz wydarzeń Paschy, przychodzi w dniu Pięćdziesiątnicy jako posłany przez Ojca Paraklet, by kontynuować zbawcze dzieło w Kościele. Św. Bazyli w swoim nauczaniu często podkreśla związek Chrystusa z Duchem Świętym, który *był z ciałem Pana, będąc samym namaszczeniem, i jest przy Nim nierozdzielnie [...]. I po powstaniu z martwych nie pozostawił Go [...] i nawet w czasie oczekiwanego ukazania się Pana z niebios [...] zjawi się [z Nim] w dniu Jego objawienia, w którym jako szczęśliwy i jedyny władca sądzić będzie cały świat*⁷.

Ikona Zesłania Ducha wskazuje na ponadczasowy wymiar owego wydarzenia, aktualizującego się odtąd w Kościele. Pusty tron, ustawiony w centrum ikony przypomina, że apostołowie i Kościół mają stale przez Ducha Świętego odnajdywać Chrystusa, którego obecność po wniebowstąpieniu jest ogarnięta całkowicie tajemnicą⁸. Poczawszy od dnia Pięc-

⁴ Por. J. CHARKIEWICZ, *Ikonografia święt z liczby dwunastu*, Warszawa 2007, 71-76; J. SPRUTTA, *Maryja jako typ Kościoła w ikonach Wniebowstąpienia i zesłania Ducha Świętego*, „Salvatoris Mater” 9(2007) nr 3-4, 256-257.

⁵ Por. E. SMYKOWSKA, *Ikona. Mały słownik*, Warszawa 2002, 30-31; H. PAPROCKI, *Obietnica Ojca. Doświadczenie Ducha w Kościele Prawosławnym*, Bydgoszcz 2001, 30-34.

⁶ Por. P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony teologia piękna*, przeł. M. Żurowska, Warszawa 1999, 277.

⁷ BAZYLI WIELKI, *O Duchu Świętym*, przeł. A. Brzóstkowska, Warszawa 1999, 139.

⁸ *Katechety Ojca Świętego Jana Pawła II. Duch Święty*, Kraków- Ząbki 1999, 16 (dalej: Jan Paweł II, *Katechety*).

dziesiątnicy, Duch Prawdy przypomina słowa i czyny oraz całą zbawczą tajemnicę Chrystusa, uobecnia ją i aktualizuje w Kościele. Po odejściu Chrystusa pomaga trwać uczniom w Prawdzie, którą jest Chrystus⁹.

1.2. Miejsce Maryi w misterium Kościoła na przykładzie ikony Sofii

Miejsce Maryi w wydarzeniu Pięćdziesiątnicy, jak też w całym misterium Kościoła, dobrze wyraża ikona Sofii Mądrości Bożej w wariacie nowogrodzkim (ok. 1500 r.). Ikona jest symbolicznym przedstawieniem prawdy o Duchu Świętym, który od dnia Pięćdziesiątnicy stale przebywa i działa w Kościele. Centralne miejsce najniższego rzędu zajmuje czerwonołona, uskrzydłona postać Sofii, uznawana za personifikację Ducha Świętego. Odziana w królewskie szaty, zasiada na tronie umieszczonym w kolistej, rozgwieżdzonej mandorli¹⁰. Po obu jej stronach znajdują się postacie Maryi i Jana Chrzciciela, przypominające schemat ikony *De-esis*. Pionowy układ kompozycji wyraźnie podkreśla trynitarny wymiar tej ikony. Nad postacią anioła, w kolistym kręgu znajduje się Chrystus, ukazany jako Wcielony Logos i Zbawiciel, posyłający od Ojca obiecanego Ducha; Tego, który *był zawsze, jest i będzie, bez początku i bez końca, a zawsze w jednym rzędzie i ścisłym połączeniu z Ojcem i Synem, [...] niewidzialny, poza kategoriami czasu i miejsca, niezmienny, nieograniczony jakością, wielkością, formą, nietykalny, [...] wszechwładny [...] jest On życiem i twórcą życia, światłością i sprawcą światłości; samą dobrocią i źródłem dobroci; Duchem prawym, przewodnikiem, Panem, [...] budującym sobie świątynię, wskazującym drogę, [...] rozdzielającym dary*¹¹. W górnej części kompozycji nad Chrystusem znajduje się *hetomazija*, zastępowana w późniejszych kompozycjach antropomorficznym przedstawieniem Boga Ojca. W ten sposób ikona wyraża prawdę o Duchu, posłanym od Ojca (przez Syna) i przebywającym wśród ludzi jako Mądrość Boża.

Po obu stronach zasiadającego na tronie anioła usytuowane są poniżej postacie – Maryja z prawej i św. Jan Chrzciciel z lewej strony. Ich głowy są otoczone nimbami. Maryja trzyma na wysokości łona wizerunek Chrystusa – Emmanuela. Jan Chrzciciel unosi rękę w geście oratorskim, w drugiej trzyma zwój Pisma. Maryja i Jan znajdują się w zasięgu działania Sofii, reprezentując Stary i Nowy Testament, stary i nowy Lud Boży. Ducha Świętego, wyobrazonego w ikonie Sofii, widzimy mówiącego

⁹ TAMŻE, 11, 12.

¹⁰ Por. P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony...*, 285.

¹¹ GRZEGORZ Z NAZJANZU, *Mowy wybrane*, oprac. zb., Warszawa 1967, 469-470.

przez proroków, w tajemnicy wcielenia i w misterium Kościoła. Kościół reprezentowany tu przez Maryję i Jana jest właściwą przestrzenią Jego działania, ponieważ - zgodnie z nauką św. Ireneusza: *gdzie Kościół, tam też i Duch Boży, a gdzie Duch Boży, tam Kościół i wszelka łaska*. Duch Święty objawia się tu w funkcji jednoczącej Kościół jako jego „dusza” oraz „drabina”, po której wstępuje się do Boga. W ikonie wykorzystano jeszcze wiele innych symbolicznych elementów wskazujących na misterium Ducha Świętego¹², który *ma najwyższą siłę, jest czymś boskim i niezgłębionym. Żyje, posiada rozum, uświęca wszystko, [...] oświeca dusze sprawiedliwych. Był w prorokach i w Nowym Przymierzu w Apostołach [...] zapowiedział przez proroków Mesjasza i stąpił po przyjściu Chrystusa, by dać o Nim świadectwo*¹³. Podobna pneumatologiczna refleksja obecna jest także w nauczaniu Jana Pawła II, który ukazuje Ducha Świętego jako zapowiedzianego proroczno w Starym Testamencie, objawionego w Chrystusie, zesłanego w dniu Pięćdziesiątnicy, będącej szczytem samoobjawienia się Boga i wypełnieniem Nowego Przymierza, narodzinami Kościoła i początkiem jego misji¹⁴.

1.3. Maryja figurą wspólnoty eklezjalnej na przykładzie ikony Wniebowstąpienia

W rzędzie dwunastu ikon świętecznych prawosławnego ikonostasu przedstawienie zesłania Ducha Świętego poprzedza ikona Wniebowstąpienia. Do tego wydarzenia nawiązuje także liturgia święta Pięćdziesiątnicy, która mówi o zgromadzeniu uczniów przez zmartwychwstałego Pana, o udzieleniu im Ducha Świętego, władzy odpuszczania grzechów i przekazaniu misji głoszenia Ewangelii. Powyższe treści znajdują odbicie w ikonie Wniebowstąpienia. W centrum niższego pasa kompozycji widzimy postać Maryi otoczoną z dwóch stron przez apostołów. Tuż obok Niej stoją „młodzieńcy w białych szatach”, wskazujący na unoszonego w górę Chrystusa w mandorli. Już ten prosty schemat akcentuje tajemnicę Kościoła, którego Głową jest Chrystus, Maryja – figurą wspólnoty eklezjalnej, zaś apostołowie jej fundamentem. Postać Maryi - Oranty, ze wzniesionymi ku górze rękami, wyraża błaganie i staje się symbolem modlącego się Kościoła¹⁵. Matka Boża pojawia się także w podobnej pozie

¹² Szerzej Z. BATOR, *Pneumatologiczna interpretacja ikony Sofii Mądrości Bożej*, „Teologia w Polsce” 21(2003) nr 73, 33-38.

¹³ CYRYL JEROZOLIMSKI, *Katechezy przedchrześcijańskie i mistagogiczne*, tł. W. Kania, Kraków 2000, 258.

¹⁴ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 7-72.

¹⁵ Szerzej zob. J. SPRUTTA, *Maryja jako typ Kościoła...*, 237-259.

w innym wariantcie Pięćdziesiątnicy, który wynika z przeświadczenia, że *jedność Bogarodzicy i apostołów zarówno podczas Wniebowstąpienia, jak Pięćdziesiątnicy jest czymś niezmiennym, trwałym; [...]. W całym późniejszym życiu Kościoła trudno sobie wyobrazić [...] jakiegokolwiek działanie apostołskie bez obecności i udziału Matki Bożej. Nie sposób również wyobrazić sobie bez Niej soborowości Kościoła oraz jej wszystkich przejawów w życiu, gdyż posługiwanie Bogarodzicy w Kościele jest wszechobejmujące. [...] Dlatego też pełnia apostołskiego soboru w wieczerniku w dniu Pięćdziesiątnicy, pełnia, która określiła apostołską naturę Kościoła, została urzeczywistniona przy współudziale Matki Bożej*¹⁶.

Próba połączenia tradycyjnego przedstawienia zesłania Ducha Świętego z obecnością w Wieczerniku Matki Pana są XVII-wieczne ikony karpackie, pochodzące z pogranicza polsko-ruskiego¹⁷. Ikony z centralną postacią Maryi w scenie Pięćdziesiątnicy, szczególnie charakterystyczne dla malarstwa zachodniego, znane są jednak w Kościele od wielu wieków. Najstarsza z nich z V/VI w. pochodzi z ampułek z Mongozy (nr 10), na których nastąpiło połączenie schematu ikonograficznego Wniebowstąpienia i Zesłania Ducha Świętego. W górnej części kompozycji przedstawiony został Chrystus *Pantokrator*, otoczony mandorłą, podtrzymywana przez czterech aniołów. Zbawiciel w jednej ręce trzyma Księgę, drugą podnosi w geście błogosławieństwa. Dolną część kompozycji stanowi centralnie usytuowana postać Maryi - Oranty, wokół której zgromadzili się apostołowie. Pomiędzy górną częścią kompozycji a dolną - jako łącznik, umieszczona została gołębica, symbolizująca zstępującego Ducha Świętego, a powyżej - *manus Dei* - symboliczne przedstawienie Boga Ojca, posyłającego Parakleta.

W syryjskim *Ewangeliarzu Rabuli* (586 r.) spotykamy podobną scenę, ale nawiązującą już bezpośrednio do opisanego w Dziejach Apostolskich wydarzenia Pięćdziesiątnicy. Maryja ubrana w ciemnoniebieski płaszcz zajmuje centralne miejsce w gronie otaczających Ją apostołów. Majestatyczna postać, powiększony nimb, ozdobione draperiami szaty wyróżniają Ją spośród innych postaci i wskazują na Nią jako na *typus Ecclesiae*. Dominującym elementem tego przedstawienia jest gołębica, sfruwająca z wypełnionego rajską roślinnością niebiańskiego firmamentu

¹⁶ G. KRUG, *Mysli o ikonie...*, 74-75.

¹⁷ W jednej z nich wyobrażenie starca - „Kosmosu” zostało zastąpione postacią Matki Bożej, w innej król-więzień umieszczony został pod Jej stopami. Spotyka się również takie przedstawienia z Maryją, gdzie ukazana została jako stojąca nad apostołami w górnej części wizerunku lub jako siedząca pośród nich na tronie. Szerzej M. JANOCHA, *Ukraińskie i białoruskie ikony święteczne w dawnej Rzeczypospolitej. Problem kanonu*, Warszawa 2001, 404, 411-412.

i zsyłająca ogniste płomienie, widoczne nad głowami wszystkich uczestników tego wydarzenia. Obraz Matki Pana, zjednoczonej z apostołami zarówno w dniu wniebowstąpienia, jak też w wydarzeniu zesłania Ducha, charakterystyczny jest także dla nauczania Jana Pawła II¹⁸. Jego zdaniem Pięćdziesiątnica *ukazuje oblicze Kościoła jako rodziny zebranej wraz z Maryją, ożywionej potężnym wylaniem Ducha Świętego, gotowej do misji ewangelizacyjnej*¹⁹.

2. Rola Maryi w tworzeniu jedności Kościoła w ikonie Zesłania Ducha Świętego

Jan Paweł II w swoim nauczaniu zwraca uwagę, że pomimo podziałów, do których doszło wśród chrześcijan w przeszłości, wbrew ludzkiej słabości, Duch Święty nieustannie buduje wśród nich komunie i jedność. W wielu miejscach na świecie podejmowane są starania, by przez modlitwę, słowo i różnorodne działania przybliżyć się do pełni jedności, jakiej oczekuje od Kościoła Chrystus²⁰. Owe ekumeniczne dążenia inspirowane są przez Ducha Świętego, który *jako jedyny może doprowadzić do pełnej realizacji ideału jedności*²¹. Jest On *niezaprzeczalnie początkiem i źródłem jedności*, podobnie jak jest nim dusza w ludzkim ciele²². Maryja zaś, jako Matka Jezusa, zjednoczona na modlitwie z apostołami w Wieczerniku i obecna nadal aktywnie w życiu Kościoła, staje się symbolem owej jedności, która się wyraża w modlitewnym zjednoczeniu wokół Chrystusa²³.

2.1. Komunia eklezjalna w ikonie Pięćdziesiątnicy

Ikonę Pięćdziesiątnicy można uważać za obraz *koinonii*, która w języku liturgicznym oznacza wspólnotę eucharystyczną, wspólnotę z Bogiem i w Bogu, wspólnotę jedności wszystkich członków Mistycznego Ciała Chrystusa, stworzoną dzięki działaniu Ducha Świętego²⁴. W tym aspekcie tajemnicę zstąpienia Ducha Świętego na apostołów dobrze wyraża miniatura z rękopisu *Parisinus Graecus* (550 r.)²⁵ z X w., na której

¹⁸ RM 26, 27; JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 24-27.

¹⁹ TENŻE, List Apostolski *Rosarium Virginis Mariae* (16.10.2002), 23.

²⁰ SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*, 4; cyt. za JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 239.

²¹ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 240.

²² TAMŻE, 237.

²³ TAMŻE.

²⁴ H. PAPROCKI, *Duch Święty w sakramentach Kościoła*, w: *Duch, który jednoczy*, red. M. MARCZEWSKI, Lublin 1989, 311-312.

²⁵ Reprodukacja w: GRZEGORZ Z NAZJANZU, *Mowy wybrane...*, 464.

grupa Dwunastu siedzi na dwóch, symetrycznie ustawionych skośnie ławach, tworzących stożek, przypominający zarys góry. Na jej wierzchołku można rozpoznać postacie Piotra i Pawła, a ponad ich głowami jasny dysk z wychodzącymi promieniami, wskazującymi na udzielanie się zebranym Parakleta. Powyższy schemat nawiązuje do nauki Ojców, którzy określenie „sala na górze” rozumie symbolicznie i tłumaczyli, iż *Cud się odbywa w górnej izbie [...] z powodu wywyższenia i wyniesienia się nad ziemię tych, którzy Go mieli przyjąć; [...] I sam Jezus w górnej izbie czyni uczestnikami misterium uczniów, wtajemniczanych w wyższe rzeczy, aby wskazać na to, że z jednej strony Bóg musi nieco zstąpić do nas, [...] z drugiej strony my musimy wznieść się w górę, i dopiero w ten sposób przychodzi do skutku obcowanie Boga z ludźmi*²⁶.

Na analogię pomiędzy wydarzeniem Ostatniej Wieczerzy i zstąpieniem Ducha wskazują małe, schematycznie zarysowane postacie apostołów, zgromadzonych po obu stronach długiego stołu, z Chrystusem w centrum. To syntetyczne przedstawienie, umieszczone po lewej stronie miniatury z wyobrażeniem Pięćdziesiątnicy, stanowi do niej nawiązanie i teologiczną wykładnię. Została tu wyrażona jedność i aktualność obu zbawczych wydarzeń, które choć dokonały się w określonym miejscu i czasie, stanowią nieprzerwane sakramentalne działanie Kościoła²⁷. Eucharystia jest nie tylko uobecnioną Paschą, lecz również Pięćdziesiątnicą. Przyzywany w epiklezie Duch Święty dokonuje przemiany eucharystycznych darów i jednoczy wierzących z Chrystusem oraz między sobą. Spożywając Ciało i Krew Pańską, wierni przyjmują również dar Ducha Świętego, czego owocem staje się wspólnota zjednoczona w miłości. Cyryl Jerozolimski głosi, że *wszyscy, którzy otrzymujemy jednego i tego samego Ducha [...], jesteśmy zespoleni między sobą i z Bogiem. Jak moc świętego człowieczeństwa sprawia, że wszyscy, w których jest ona obecna, tworzą jedno ciało, [...] w ten sam sposób Duch Boży, który mieszka we wszystkich, jeden i niepodzielny, prowadzi wszystkich do duchowej jedności*²⁸.

Całość kompozycji, wpisana w kwadrat i koło, otoczona bogatą ornamentyką roślinną, wskazuje na ponadczasowość owego wydarzenia oraz na Ducha, który *przedstawia człowiekowi królestwo niebieskie, wskazuje na raj wonności*²⁹. W dolnej części kompozycji, tworzącej przestrzeń wewnątrz stożka, przypominającą wejście (bramę), widoczne są

²⁶ TAMŻE, 471.

²⁷ G. KRUG, *Mysli o ikonie...*, 67.

²⁸ CYRYL ALEKSANDRYJSKI, *Komentarz do Ewangelii św. Jana 12* (PG 74, 560-561); cyt. za KKK 738.

²⁹ CYRYL JEROZOLIMSKI, *Katechezy*, 264.

dwie postaci. Jedna z nich – utożsamiana jest z Chrystusem, w drugiej można widzieć proroka Ezechiela lub Joela, zapowiadających przyjście Ducha. W obecności Parakleta, wyobrazonego na ikonie Pięćdziesiątnicy w postaci promieni, można dostrzec i rozpoznać danego przez Boga *wielkiego pomocnika i obrońcę, wielkiego nauczyciela Kościoła, wielkiego strażnika*³⁰. Zgodnie z obietnicą aktualizuje On obecność Chrystusa w Kościele *przez wszystkie dni aż do skończenia świata* (Mt 28, 20). Jako Nauczyciel nieustannie będzie pouczał i przypominał wszystko, *bo nauka Chrystusa nie jest żadną nauką, jeno nauką Ducha Świętego. [...] cała Jego działalność dotyczy dobra i ludzkiego zbawienia*³¹. Dlatego możemy mieć nadzieję, że Duch Święty, który uczestniczy w budowaniu jedności eklezjalnej, doprowadzi Kościół do pełnej realizacji zamysłu Ojca, zgodnie z wolą Chrystusa³². Na drodze tej – zdaniem Jana Pawła II - powinniśmy wznosić również oczy ku Dziewicy Nazaretańskiej, która stanowi dla Kościoła wzór świętości, zjednoczenia z Bogiem i uległości Duchowi Świętemu. Od tego bowiem zależy nie tylko jedność Kościoła, ale także jego płodność apostołska oraz misyjna działalność.

2.2. Teofania Pięćdziesiątnicy i dar jedności w różnorodności

Pomimo że Duch Święty nazywany jest „Bogiem ukrytym” (por. Iz 45, 15), Pięćdziesiątnicę uważa się za Jego objawienie - teofanie³³. W ikonie Zesłania, podobnie jak w wydarzeniu opisanym w Dziejach Apostołów, na Jego obecność wskazują ogniste języki. Ogień, który pojawia się stale w teofaniach Starego Testamentu (por. Rdz 15, 17; Wj 3, 2; 13, 21-22; 19, 18), symbolizuje obecność Bożą. Języki ognia, które spoczęły na zgromadzonych w Wieczerniku, symbolizują zstępowanie Boga i udzielanie się Ducha³⁴. Wielość języków oznacza tu indywidualne charyzmaty i jest wyrazem jedności w różnorodności. Jan Paweł II naucza, że w dniu Pięćdziesiątnicy Duch Święty sprawił, by „języki ognia” stały się „mową w ustach Apostołów” i zainicjowały ich misyjną działalność³⁵. Wielość języków nie stanowi już przeszkody w porozumieniu się ludzi. Dzięki Duchowi Świętemu zostaje zainicjowany proces powszechnego zjednoczenia ludzkości w prawdzie i miłości³⁶. W ten sposób rodzi się uniwersalizm chrześcijański, od początku związany z wielością

³⁰ TAMŻE, 266.

³¹ TAMŻE, 263.

³² JAN PAWEŁ II, Encyklika *Ut unum sint* (25.05.1995), 100 (dalej: UUS).

³³ TENŻE, *Katechezy*, 35.

³⁴ TAMŻE, 36-37.

³⁵ TAMŻE, 65.

³⁶ TAMŻE, 67.

i różnorodnością języków, kultur, ludów i narodów, grup oraz środowisk społecznych³⁷.

W ikonie Pięćdziesiątnicy oczekujący zbawienia świat został przedstawiany w dolnej części kompozycji jako zgromadzenie różnych ludów oczekujących przyjścia Ducha. W ten sposób treść ikony nawiązuje do wystąpienia Piotra, który „napelńiony mocą z wysoka”, przemawiał do *zamieszkujących Jerozolimę najpobożniejszych Żydów, do Partów, Medów i Elamitów, do Egipcjan i Libijczyków, Kreteńczyków i Arabów, Mezopotamijczyków i [...] Kapadocjan, tudzież do Żydów tułających się wśród wszystkich narodów pogańskich, które są pod niebem*³⁸. Również inni apostołowie, otrzymawszy Ducha Świętego, zaczęli mówić różnymi językami, jak im Duch pozwalał (Dz 2, 4)³⁹. Od X wieku w chrześcijańskiej ikonografii świat pogan zostaje wyobrażony jako symboliczna postać króla-więźnia, ukazywana na ciemnym tle, w dolnej części ikony. Jego otoczenie, które oznacza „mrok i cień śmierci” (Łk 1, 79), podkreśla stan niewoli i kontrastuje ze światłem górnej części kompozycji. Starzec w wyciągniętych dłoniach trzyma dwanaście zwojów, będących symbolem nauki apostoelskiej oraz powszechnej obietnicy zbawienia⁴⁰.

Kontemplując ikonę Pięćdziesiątnicy, można bez trudu odczytać w niej naukę Jana Pawła II, który głosi, że zstępujący w Wieczerniku Duch Święty przeobraża uczniów Jezusa oraz ich jednoczy, napelnia nowością Bożego życia i sprawia, że stają się jednym⁴¹. Wszyscy oni doznali „wylania Bożego Życia”, które w Kościele i przez Kościół udzielane jest wszystkim ludziom. Jest ono uniwersalne, tak jak uniwersalne jest odkupienie⁴². Pięćdziesiątnica otwiera perspektywę nowego życia, staje się początkiem *udzielania się Boga całej ludzkości [...], początkiem duchowego procesu, który realizuje ekonomię zbawienia w jej wymiarze historycznym i eschatologicznym zarazem, obejmując swoim zasięgiem całe stworzenie*⁴³. Dar języków staje się symbolem jedności Kościoła. Wielość języków w dniu Pięćdziesiątnicy przestaje być znakiem podziału, lecz zapoczątkowuje nową misję - misję Ducha Świętego, który za pośrednictwem apostołów i Kościoła ma łączyć ludzi w duchowej jedności. Tę jedność sam Jezus zapowiedział i o nią się modlił. Jest to jedność na wzór doskonałej jedności, która istnieje w Bogu⁴⁴. Dlatego Kościół dąży

³⁷ TAMŻE, 70.

³⁸ GRZEGORZ Z NAZJANZU, *Mowy wybrane...*, 473.

³⁹ Por. CYRYL JEROZOLIMSKI, *Katechezy...*, 284.

⁴⁰ P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony...*, 281.

⁴¹ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 56.

⁴² TAMŻE, 42.

⁴³ TAMŻE, 41.

⁴⁴ TAMŻE, 38.

do tej jedności bez względu na wielkie zróżnicowanie i odmienność osób, grup etnicznych, narodów i kultur. Duch Święty, źródło tej jedności, uczy wzajemnego zrozumienia i łagodności [...], ukazując wszystkim duchowe bogactwo każdego. Uczy wzajemnego dzielenia się poszczególnymi darami duchowymi, których celem jest jednoczenie ludzi, a nie tworzenie wśród nich podziałów⁴⁵.

Również w prawosławiu silna jest owa tradycja, która upatruje w cudzie rozdzielenia ognistych języków dar jedność Kościoła. *Jedność ta została mu darowana jako stan niezmienny, a jednocześnie wszystko zostało do niej wezwane. Kościół jest w swej istocie jeden i nierozdzielny, podobnie jak jedna i nierozdzielna w swej istocie jest Święta Trójca. Równocześnie jednak jedność Kościoła jest powołaniem, wysiłkiem, drogą, po której kroczy ku chwale Przyszłego Królestwa*⁴⁶. W powyższych wypowiedziach brzmią echa zarówno eklezjologicznej myśli Ojców Kościoła, jak też współczesna idea ekumenizmu duchowego⁴⁷. Z nim wiąże się wezwanie do nawrócenia i życia miłością, która *zwraca się równocześnie do Boga i do braci [...], tworzy komuniję osób i Wspólnot [...], zwraca się do Boga jako do najdoskonalszego źródła komunii – która jest jednością Ojca, Syna i Ducha Świętego [...]. Miłość ta znajduje najpełniejszy wyraz we wspólnej modlitwie*⁴⁸. W owych dążeniach zmierzających do *jedności w wielości i różnorodności oraz do coraz pełniejszego udziału w trynitarniej jedności samego Boga*⁴⁹ Maryja, zjednoczona z Bogiem i trwająca na modlitwie w Wieczerniku, może stać się znakiem i zachętą do doskonałego braterstwa wszystkich chrześcijan⁵⁰.

2.3. Matka Jezusa w modlącej się wspólnocie Wieczernika

Kolegium apostoelskie (Łk 6, 13; Ap 20, 14), na które zstąpił Duch Święty jako „moc z wysoka” (Łk 24, 49), stało się wyrazem apostoelskiej natury Kościoła, jego jedności i pełni. Wszyscy zebrani w Wieczerniku wraz z Maryją, Matką Jezusa, stworzyli modlitewną wspólnotę, przygotowującą się na przyjęcie darów Ducha oraz objawienia Kościoła na zewnątrz. Owa „jednomyślna modlitwa”, będąca owocem wewnętrznego udzielania się Ducha zmartwychwstałego Pana⁵¹, wskazuje na przemianę serc apostołów. Jest także początkiem spełniania się modlitwy arcyka-

⁴⁵ TAMŻE, 239.

⁴⁶ G. KRUG, *Myśli o ikonie...*, 72-73.

⁴⁷ Zob. szerzej S. NAGY, *Kościół na drogach jedności*, Wrocław 1985, 223-256.

⁴⁸ UUS 21.

⁴⁹ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 238.

⁵⁰ PAWEŁ VI, *Adhortacja Signum Magnum*, cz. II (dalej: SM).

⁵¹ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 23.

pląńskiej Chrystusa o jedność (J 17, 21. 23)⁵². Papież zwraca uwagę, że w tym modlitewnym czuwaniu wspólnoty uczniów Jezusa w Wieczerniku szczególne znaczenie ma obecność Maryi. Tak jak przyjście na świat Chrystusa dokonało się za Jej pośrednictwem, tak samo była Ona potrzebna przy narodzinach Kościoła⁵³. W Wieczerniku widzimy Ją jako Matkę Jezusa, i jednocześnie jedną z Jego „uczniów”, zjednoczoną ze wszystkimi modlącymi się w przyzywaniu Parakleta⁵⁴. To dzięki Niemu miało się narodzić we wspólnocie apostołskiej to posłannictwo, które Chrystus, przychodząc na świat, otrzymał od Ojca (por. J 5, 36), a wracając do Niego przekazał Kościołowi (por. J 17, 18)⁵⁵.

Pismo Święte ukazuje Maryję jako osobę głębokiej modlitwy, która głosi obietnice Boga dane ludowi wybranemu i wypowiada modlitwę uwielbienia (Łk 1, 46-55); modli się, rozważając zbawcze wydarzenia (Łk 2, 19; 2, 51); modli się we wspólnocie i za wspólnotę Kościoła (Dz 1, 14)⁵⁶. Można wnioskować, że Jej modlitwa w Wieczerniku podczas przygotowania do Pięćdziesiątnicy była szczególnie ważna i owocna, ze względu na więź z Duchem Świętym, która zaistniała w tajemnicy wcielenia (por. Mt 1, 18)⁵⁷. Jako „pełna łaski” (Łk 1, 28), już w momencie zwiastowania doświadczyła Jego przyjścia i przez Niego została *zespólona w sposób jedyny i niepowtarzalny z tajemnicą Chrystusa*⁵⁸. Odkąd została ponownie napełniona Duchem Świętym w Wieczerniku jerozolimskiej Pięćdziesiątnicy, Jej droga wiary, miłości i doskonałego zjednoczenia z Chrystusem połączyła się odtąd na zawsze z drogą Kościoła⁵⁹.

Papież uważa, że wspólnota apostołska potrzebowała Jej obecności, potrzebowała trwania z Nią na modlitwie i w tej modlitwie Maryi - Matki Jezusa wyraziło się zaś szczególne posłannictwo, zrodzone z pełni darów Ducha⁶⁰. Tak jak była obecna niegdyś w pierwszych godzinach Kościoła, tak samo Jej towarzyszenie jest mu potrzebne również dziś. Dlatego Kościół chętnie modli się w jedności z Dziewicą Maryją. Razem z Nią wielbi Boga za wielkie rzeczy, które w Niej uczynił, oraz prosi Ją o wstawiennictwo i orędownictwo⁶¹. Maryja jako Matka Jezusa jest nieustannie obecna pośród pielgrzymującego Kościoła, przypominając

⁵² TAMŻE, 22.

⁵³ TAMŻE, 24.

⁵⁴ TAMŻE, 26.

⁵⁵ TAMŻE.

⁵⁶ PAWEŁ VI, Adhortacja *Marialis cultus*, 57 (dalej: MC).

⁵⁷ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 26.

⁵⁸ TAMŻE, 25.

⁵⁹ TAMŻE, 26.

⁶⁰ TAMŻE, 27.

⁶¹ KKK 2682.

słowa: *zróbcie wszystko, cokolwiek wam powie* (J 2, 5). Dlatego wierni, patrząc w duchu pobożności na Matkę Pana i na Jej wizerunki, czują się pobudzeni do modlitwy i do czynienia pokuty⁶².

Idea modlitewnej obecności Bogurodzicy w życiu Kościoła jest bardzo żywa zarówno w prawosławnej liturgii, jak też w licznych przedstawieniach prawosławnego ikonostasu oraz polichromii cerkwi. W ikonie Pokrow widzimy Matkę Bożą z rozpostartym *maforionem* nad zgromadzonymi w świątyni, który oznacza wzięcie ich pod opiekę. Pięknym, syntetycznym przedstawieniem, wyrażającym modlitewną postawę Maryi z Wieczernika, jest wizerunek Orantki, występujący także w ikonografii Wniebowstąpienia. Wydaje się, że to właśnie ta ikona najbardziej odpowiada papieskiemu wizerunkowi Matki, *która modli się o jedność rodziny Bożej i która wszystkim 'przoduje' na czele długiego orszaku świadków wiary w jedyne Pana, Syna Bożego, poczętego w Jej dziewiczym łonie za sprawą Ducha Świętego*⁶³. Można przyjąć, że jest to wizerunek Bogurodzicy Dziewicy, która *jest stale obecna w tym pielgrzymowaniu wiary Ludu Bożego do światła*⁶⁴, pielgrzymowaniu *w Duchu Świętym – danym Kościołowi jako niewidzialny Pocieszyciel*⁶⁵. Gest podniesionych rąk Oranty, będący gestem liturgicznym kapłana – celebransa oraz usytuowanie tego przedstawienia w pobliżu ołtarza, łączy go bezpośrednio z misterium eucharystycznym⁶⁶.

Geneza przedstawienia Maryi jako Oranty swymi korzeniami sięga sztuki wczesnochrześcijańskiej. Już w malarstwie katakumbowym pojawiały się wyobrażenia modlących się postaci w długich szatach, z uniesionymi ku górze rękami, symbolizujące dusze zbawionych. Powyższy typ ikonograficzny w późniejszych wiekach został związany w sztuce bizantyjskiej na stałe z osobą Maryi. Od IX w. zaczęto umieszczać go w górnej części absydy świątyń, gdy w kopułach centralne miejsce zajął wizerunek *Pantokratora*. W ten sposób przedstawienie Maryi, wyrażające ziemską naturę Chrystusa, stało się uzupełnieniem obrazu Jego Boskiej natury (J 1, 18), synonimem tajemnicy wcielenia oraz obrazem Mistycznego Ciała. Pojawiające się w absydzie również zamiennie wizerunki tronującej Bogurodzicy z Dzieciątkiem na kolanach były interpretowane podobnie, stając się przedstawieniem ziemskiego Kościoła, który prowadzi wszystkich ludzi do zjednoczenia w Chrystusie⁶⁷.

⁶² SM, cz. II.

⁶³ RM 30.

⁶⁴ TAMŻE, 35.

⁶⁵ TAMŻE, 25.

⁶⁶ J. KLINGER, *O istocie Prawosławia. Wybór pism*, Warszawa 1983, 231-235.

⁶⁷ Zob. TAMŻE, 226- 230.

Również w sztuce Zachodu nie brak „świętych wizerunków”, będących odpowiednikiem prawosławnych ikon, z przedstawieniem Bogurodzicy, którą można utożsamiać z Kościołem. Problemem jednak staje się cześć oddawana Pannie Maryi, która w pobożności ludowej związana jest głównie z Jej indywidualną świętością. Pod koniec XIX w. pojawiło się jednak w zachodniej ikonografii przedstawienie paralelne do Oranty, związane z różańcowym przesłaniem z Fatimy i Lourdes. Problemem jednak staje się powiązanie tego wizerunku z liturgią Kościoła; z drugiej strony zastanawia fakt, że to wyobrażenie przyjęło się w prawosławiu (choć nie w formie figury) i zostało zaakceptowane przez braci ewangelików. Przykładem jego ekumenicznego oddziaływania może być sanktuarium Matki Jedności w Darłowie, w którym ta figura Matki Bożej stanowi uniwersalny znak pojednania, jedności i pokoju⁶⁸. Można zatem przyjąć, że wizerunek Maryi-Oranty, zarówno w wersji wschodniej, jak i zachodniej, choć nie rozwiązuje w wyraźny sposób żadnych istniejących między chrześcijanami różnic doktrynalnych, jednak również ich nie stwarza, a stając się symbolem modlitwy i wezwaniem do niej, może okazać się drogą prowadzącą do komunii, bo: *Gdy chrześcijanie modlą się razem, wówczas cel, jakim jest zjednoczenie, wydaje się bliższy*⁶⁹.

3. „Pięćdziesiątnica Maryi” a droga ekumenizmu duchowego Kościoła

Niewątpliwie jedność w Kościele, tworzona ponad wszelkimi ludzkimi słabościami i ograniczeniami, jest dziełem Ducha Świętego. Przenika On swym działaniem głębinę ludzkich serc i dusz, by rozlewać w nich „ożywiające światło i łaskę”⁷⁰. Rozlewając w Kościele zbawczą energię, udziela się wszystkim jako Miłość⁷¹. Jest ona najważniejszym darem Ducha Świętego (por. Kor 13, 13)⁷² oraz siłą jednoczącą Kościoł. Dlatego w dążeniach ekumenicznych coraz częściej zwraca się uwagę na wymiar duchowy tego ruchu - na potrzebę nawrócenia, przebaczenia, pojednania, tworzenia wspólnoty modlitwy i świętości życia. Tylko zacieśniając osobiste więzi z Trójcą Przenajświętszą, chrześcijanie mogą stworzyć braterską wspólnotę i powrócić do utraconej jedności wiary.

⁶⁸ Szerzej S.C. NAPIÓRKOWSKI, *Sanktuaria maryjne w służbie pojednania, jedności i pokoju*, w: *Nosicielka Ducha Pneumatofora. Materiały z kongresu mariologicznego Jasna Góra 1996*, red. J. WOJTKOWSKI, S.C. NAPIÓRKOWSKI, Lublin 1998, 375-377.

⁶⁹ UUS 22.

⁷⁰ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 275.

⁷¹ TAMŻE, 240-241.

⁷² TAMŻE, 239.

3.1. Duch Uświęciciel (*Panagion*) objawiający się w Pięćdziesiątnicy

Duch Święty nazywany jest w prawosławiu imieniem *Panagion* (Najświętszy), gdyż jest święty przez własną naturę, jako dawca przebóstwiających energii trynitarnych, które aktualizują zbawienie. Wydarzenie Pięćdziesiątnicy stanowi nie tylko Jego teofanię, ale także wskazuje na Jego zstępowanie i udzielanie się ludziom, wywołujące duchową przemianę⁷³. Jego obecność w chrześcijańskiej ikonografii zwykle wyrażają języki ognia albo promienie, które wychodzą z granatowego lub świetlistego dysku i przenikają nimby apostołów. W ten sposób zostaje wyrażona nauka o Boskości Ducha, którą głosił już św. Bazyli słowami: *świętość stanowi istotną część [Jego] natury. Dlatego nie jest On tym, który podlega uświęceniu, lecz tym, który uświęca*⁷⁴. Św. Grzegorz z Nazjanzu w znaku ognistych języków dostrzega nie tylko wyraz Boskiej natury Ducha, ale także moc oczyszczania i ubogacenia duchowego apostołów⁷⁵. Podobnie Cyryl Jerozolimski, wskazując na uświęcającą moc, głosi, że otrzymali oni *ogień, ale nie palący, lecz zbawczy ogień, który pochłania ciemne grzechów, a dusze czyni jasnymi*⁷⁶.

W Kościele prawosławnym pneumatologia łączy się bardzo wyraźnie z eschatologią, ponieważ Duch Święty czyni już teraz Kościół królestwem Bożym na ziemi, a życie w nim - antycypacją tego królestwa. To On odradza stworzenie i czyni wszystko nowe, prowadząc do ostatecznego spełnienia w Bogu. Istotą nowego życia w Kościele jest *koinonia* w Duchu Świętym⁷⁷. Na ten szczególny wymiar Pięćdziesiątnicy wskazuje bizantyjska mozaika z XI w., umieszczona na sklepieniu klasztoru św. Łukasza w Grecji. Kolegium apostoelskie, siedzące na ustawionych po okręgu dwunastu tronach, z księgami lub zwojami w ręku, staje się reprezentantem dwunastu pokoleń Izraela i zarazem sędziów, w dniu powtórnego przyjścia Chrystusa. W centrum mozaiki, nad ich głowami znajduje się przygotowany tron Chrystusa w kolistej mandorli, na którym zasiada gołębica ze złotym nimbem. Z błękitnych kręgów wychodzi dwanaście promieni, na których zaznaczone zostały czerwone płomyki. Stanowią one znak uświęcającego działania Ducha, podobnie jak złote nimby i złote tło, otaczające apostołów. Symbol gołębicy, związany z chrztem Jezusa w rzece Jordan, wskazuje na chrzest „ogniem i Duchem” (Mk 1, 8; Mt 3,

⁷³ TAMŻE, 39.

⁷⁴ BAZYLI WIELKI, *O Duchu Świętym*..., 151.

⁷⁵ GRZEGORZ Z NAZJANZU, *Mowy wybrane*..., 471.

⁷⁶ CYRYL JEROZOLIMSKI, *Katechezy*..., 284.

⁷⁷ A. SCHMEMMAN, *Matka Boża i Duch Święty*, w: *Teksty o Matce Bożej*, t. 8, przeł. J. Prokopiuk, Niepokalanów 1991, 129.

11), jaki stał się ich udziałem w dniu Zielonych Świąt, wtedy gdy z nieba zstąpił Pocieszyciel, Stróż, Uświęciciel Kościoła [...], aby odziać mocą Apostołów i ich ochrzcić⁷⁸. Św. Bazyli nazywa Go „źródłem uświęcenia”, ku któremu zwraca się wszystko, co potrzebuje uświęcenia, do niego dąży wszystko, co żyje w czystości, aby się ochłodzić w [Jego] tchnieniu i ubezpieczyć się, każdy na swój własny naturalny koniec⁷⁹.

Wprawdzie wszyscy mogą mieć uczestnictwo w Duchu i w Jego uświęceniu, jednak nie każdy zdolny jest w jednakowym stopniu tę łaskę przyjąć. Jest On poznawalny poprzez dobroć, wszystko napelnia swą mocą, ale dopuszcza do udziału w sobie jedynie tych, którzy są tego godni, udzielając swej istoty nie według jednej miary, lecz stosownie do wiary [...] w pełni udziela swej istoty, tak jak promień słońca, którego łaska udziela się temu, kto z niego korzysta, [...]. Tak też Duch istnieje dla każdego zdolnego Go przyjąć, jakby tylko dla niego. Wylewa się na wszystkich pod dostatkiem całą swą łaskę, i ci, którzy w niej uczestniczą, korzystają z Niego w zależności od ukształtowania swej natury⁸⁰. Obecność Ducha napelnia radością jak „młode wino” całe otoczenie świętego i czyni na ziemi Królestwo Boże. To za pośrednictwem Ducha Świętego [następuje] powrót do raju, wejście do Królestwa Niebieskiego, [...] stawanie się uczestnikiem łaski Chrystusa, posiadanie imienia dziecka światłości, udział w wiecznej chwale, jednym słowem doznawanie pełni błogosławieństwa⁸¹. Za sprawą Ducha następuje odnowa i przemiana życia ziemskiego na niebiańskie oraz dostąpienie poufałości z Bogiem⁸².

Podobnie Jan Paweł II naucza, że Duch Święty zostaje ‘dany’ Apostołom (por. J 14, 16), aby w nich ‘przebywać’ (por. J 14, 17). W tym Darze Bóg udziela się człowiekowi w tajemnicy swego Bóstwa, aby człowiek, uczestnicząc w naturze Bożej, w życiu trynitarnym, przynosił duchowe owoce. [...] Jest to korzeń łaski uświęcającej, czyli tej, która ‘uświęca’⁸³. W Maryi widzimy pierwszy i najdoskonalszy przykład świętości osiągniętej w Kościele za sprawą Ducha - Uświęciciela⁸⁴, jednak w dniu Pięćdziesiątnicy świętość zajaśniała nie tylko w Maryi „pełnej łaski”, ale również w apostołach i w uczniach Jezusa⁸⁵. Dany w tym wydarzeniu przykład poucza nas, że świętość, której źródłem jest Duch

⁷⁸ CYRYL JEROZOLIMSKI, *Katechezy...*, 283.

⁷⁹ BAZYLI WIELKI, *O Duchu Świętym...*, 113.

⁸⁰ TAMŻE, 114.

⁸¹ TAMŻE, 132.

⁸² TAMŻE, 152.

⁸³ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 20.

⁸⁴ TAMŻE, 241.

⁸⁵ TAMŻE, 242.

Święty, musi stale towarzyszyć Kościołowi i jego członkom, w całej jego ziemskiej wędrówce, aż po życie wieczne⁸⁶. W owej wędrówce Matka Jezusa, *będąc obrazem i początkiem Kościoła mającego osiągnąć pełnię w przyszłym wieku, [...] póki nie nadejdzie Dzień Pański (por. 2 P 3, 10), przyświeca Ludowi Bożemu pielgrzymującemu jako znak pewnej nadziei i pociechy*⁸⁷.

3.2. „Cała Święta” (*Panagia*), uświęcona przez Ducha Świętego

Tradycja wschodnia, podkreślając osobistą świętość Maryi (*Panagia*), wskazuje na Jej ontologiczny związek z Duchem Świętym (*Panagion*)⁸⁸. Nieobecność postaci Matki Jezusa w kanonicznych przedstawieniach Pięćdziesiątnicy sugeruje, że pełnia darów Ducha Świętego już wcześniej stała się Jej udziałem⁸⁹. Ojcowie Kościoła, głosząc dziewicze poczęcie Jezusa, wskazują na uświęcające działanie Ducha, jakie miało miejsce w momencie wcielenia⁹⁰. Św. Atanazy uczy, że *jedno jest uświęcenie, które od Ojca pochodzi, a dokonuje się za pośrednictwem Syna w Duchu Świętym*⁹¹. Dzięki niemu Maryja stała się przybytkiem, w którym Ojciec mógł ukształtować człowieczeństwo swego Jednorodzonego Syna. Dlatego Cyryl Jerozolimski jest przekonany, że *nieskalane i czyste było narodzenie. Bo gdzie jest Duch Święty, tam nie ma brudu. Nieskalane było narodzenie Syna z Dziewicy*⁹², ponieważ *Duch Święty, który przyszedł do świętej Dziewicy Maryi [...] zstąpił na Nią i uświęcił Ją, aby poczęła Tego, przez którego wszystko się stało*⁹³. Również na Zachodzie Jemu przypisuje się świętość Maryi, a w tajemnicy wcielenia dostrzega działanie, które uczyniło z Niej „Przybytek Pana” oraz „Świątynię Ducha Świętego”⁹⁴. Duchowi Świętemu przypisuje się wiarę, nadzieję i miłość Najświętszej Dziewicy; siłę umacniającą Jej posłuszeństwo woli Bożej; męstwo, z jakim stała pod krzyżem. W spotkaniu Maryi z Elżbietą dostrzega się szczególnie wpływ tego Ducha, który mówił przez proroków. Kontemplując Jej obecność w Wieczerniku, odkrywa podobieństwo

⁸⁶ TAMŻE, 244.

⁸⁷ LG 68.

⁸⁸ P. EVDOKIMOV, *Sztuka ikony...*, 125.

⁸⁹ J. CHARKIEWICZ, *Ikonoграфия święt...*, 75.

⁹⁰ CYRYL JEROZOLIMSKI, *Katechezy...*, 280.

⁹¹ ATANAZY WIELKI, *Listy do Strapiona*, przeł. S. Kalinkowski, Kraków 1996, 93.

⁹² CYRYL JEROZOLIMSKI, *Homilia* (PG 33, 725-770), w: *Teksty o Matce Bożej*, t. 1, przeł. W. Kania, Niepokalanów 1981, 96.

⁹³ CYRYL JEROZOLIMSKI, *Katechezy...*, 280.

⁹⁴ AMBROŻY, *O Duchu Świętym* II, 37-38; III, 79-80 (CSEL 79, 100-101; 182-183); *De institutione virginis*, XVII, 105; XII, 79 – (PL 16 (wyd. 1880), 339; *List* 30, *List* 42, 7.

między Maryją a Kościołem. Dlatego chrześcijanie błagają Ją o wstawiennictwo, *by od Ducha Świętego otrzymali moc rodzenia Chrystusa we własnych duszach*⁹⁵.

Wiara i nauka Kościoła, dotycząca tajemnicy wcielenia i Bożego macierzyństwa, znalazła wyraz m.in. w scenie zwiastowania. W ikonie, nawiązującej do Ewangelii św. Łukasza (1, 26-38), widzimy archanioła Gabriela zbliżającego się do Maryi, która siedzi na tronie, z lekko pochyloną głową. Tron, strój oraz majestatyczna poza wyrażają Jej królewskie pochodzenie oraz powołanie na Matkę Syna Bożego. Na niektórych przedstawieniach w górnej części ikony widoczna jest wylaniająca się z nieba *Manus Dei*, zsyłająca na Maryję Ducha Świętego pod postacią gołębicy lub świetlistych promieni. Jedno z najwcześniejszych tego typu przedstawień znajduje się na mozaice łuku triumfalnego w bazylice Santa Maria Maggiore z V/VI w. Tajemnica wcielenia znajduje swój wyraz także w przedstawieniach ikonograficznych w Kościele prawosławnym, do których należy ikona Znak (ros. *Znamienie*). Maryja została tu przedstawiona z medalionem na piersi. Chrystus-Emmanuel ukazany został na nim jako młodzieniec, ze zwojem Pisma i podniesioną ręką w geście błogosławieństwa. Ten typ ikonograficzny, znany już w VI w., zaczął wyrażać tajemnicę wcielenia i Bożego macierzyństwa Maryi oraz wskazywać na Eucharystię. Uniesione ku górze ręce Matki Bożej tworzą wraz z zarysem Jej szat formę kielicha, w którym znajduje się medalion. Dzięki temu ikona głosi wewnętrzną obecność Chrystusa w Maryi, w każdej oczyszczonej duszy oraz w całym Kościele. Wskazuje także na Ducha Świętego jako na sprawcę wcielenia oraz uświęcenia Maryi⁹⁶.

Matka Boża (*Theotokos*) jest niewątpliwie osobą, która łaski i zażyłości z Duchem Świętym dostąpiła w sposób szczególny, stając się niepowtarzalnym objawieniem Ducha Świętego w Kościele. W prawosławiu nazywa się Ją „hipostatycznym obrazem Ducha Świętego”, „Całą Świętą” (*Panagia*) i „Nosicielką Ducha Świętego” (*Pneumatofora*)⁹⁷. Owa myśl o szczególnej zażyłości Maryi z Duchem Świętym pojawia się na Zachodzie m.in. w pismach św. Maksymiliana Kolbe i wiąże się z nauką o Jej niepokalanym poczęciu⁹⁸. Również Jan Paweł II za Soborem Watykańskim II przypomina, że *u świętych Ojców przyjął się zwyczaj nazywania Bogarodzicy całą świętą i wolną od zmyy grzechowej, jakby utworzoną*

⁹⁵ Zob. MC 26.

⁹⁶ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 27.

⁹⁷ S. BUŁHAKOW, *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła Prawosławnego*, przeł. H. Pa-procki, Białystok-Warszawa 1992, 135.

⁹⁸ Szerzej zob. Z.J. KIJAS, *Przebóstwienie człowieka i świata*, Kraków 2000, 151-179.

przez Ducha Świętego i ukształtowaną jako nowe stworzenie⁹⁹. Pełnia łaski, jaką została Maryja obdarowana w niepokalanym poczęciu, jest owocem działania Ducha Świętego w perspektywie historiozbowczej¹⁰⁰, ponieważ dokonuje się ono ze względu na Chrystusa i jest antycypacją w owocach wcielenia i odkupienia. Dzięki Duchowi Świętemu chrześcijanie mogą w Maryi ujrzeć eschatologiczną ikonę Kościoła, która staje się wzorem i zachętą do tego, by przewycięzać grzech i wzrastać w świętości¹⁰¹.

3.3. Świętość na wzór Maryi ekumeniczną drogą Kościoła

W niedzielę Zesłania Ducha Świętego w Kościele prawosławnym czci się całą Trójcę Świętą i kontempluje Jej ikonę; z kolei w niedzielę, która następuje po tym święcie, obchodzi się pamięć wszystkich świętych, gdyż *Kościół pełen Trójcy Świętej spełnia się w Kościele pełnym świętych, bytów pneumatoforycznych, zjednoczonych we wspólnocie jednego Ducha*¹⁰². Nie tylko ikona Maryi, ale każdy wizerunek świętego jest wyobrażeniem osoby przemienionej i przeobóstwionej przez Ducha Świętego. To dzięki Niemu człowiek odtwarza w sobie podobieństwo Boże, stając się Jego mieszkaniem i „promieniując” Jego obecnością. W prawosławiu głosi się, że Duch Święty nie ma swej własnej ikony, ale każda osoba przez Niego uświęcona staje się Jego ikoną, ponieważ odbija w sobie Jego Dobroć i Piękno. Pierwszą i najpełniejszą epifanią takiej przemiany jest niewątpliwie Maryja¹⁰³.

Już św. Bazyli nauczał, że *Duch Święty jako Ten, który doskonalili istoty rozumne, przygotowując im doskonałość, ma także wpływ na [ich] formę. [...] ten, kto już nie żyje ciałem, lecz jest prowadzony przez Ducha Bożego, [kto] nazywa się synem Bożym i stał się podobny do obrazu Syna Bożego – ten nazywa się duchowym. Podobnie jak moc widzenia jest w zdrowym oku, tak działalność Ducha – w oczyszczonej duszy*¹⁰⁴. Biskup z Cezarei stwierdza, że *Duch często nazywany jest krainą istot uświęconych. [...] Dlatego Duch jest rzeczywiście miejscem świętych. A święty to miejsce odpowiednie dla Ducha, gdy oddaje siebie do zamieszkania Bogu i nazywa się Jego świątynią*¹⁰⁵. On jest zasadą uświęcenia. Dzięki Niemu

⁹⁹ LG 39, cyt. za JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 241.

¹⁰⁰ JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 144, 147.

¹⁰¹ LG 65.

¹⁰² P. EVDOKIMOV, *Duch Święty i Matka Boża*, w: *Teksty o Matce Bożej*, t. 8, przeł. H. Paprocki, Niepokalanów 1991, 116.

¹⁰³ A. SCHMEMANN, *Matka Boża i Duch Święty...*, 133.

¹⁰⁴ BAZYLI WIELKI, *O Duchu Świętym...*, 170.

¹⁰⁵ TAMŻE, 171-172.

serca wznoszą się ku górze, słabi [dają się] prowadzić za rękę, a ci, którzy posuwają się naprzód, doskonalą się. On to, świecąc tym, którzy oczyścili się z każdej plamy, sprawia, że stają się duchowymi istotami dzięki wspólnocie z Nim samym. I podobnie jak ciała jasne i przejrzyste, kiedy pada na nie promień, stają się lśniące i błyszczące innym choć własnym blaskiem, tak samo dusze niosące Ducha, oświecone przez Ducha, one właśnie stają się duchowe i łaskę przekazują innym¹⁰⁶.

Ojcowie głoszą, że każdy chrześcijanin jest wezwany do życia we wspólnocie z Duchem, bo *oczyszczeni z brzydoty, którą wycisnęło zło, wróciliśmy do naturalnego piękna [...] można zbliżyć się do Parakleta¹⁰⁷. Św. Atanazy naucza, że zjednoczenie z Duchem prowadzi do przeobstwienia, gdyż „przez uczestnictwo w Duchu stajemy się uczestnikami Boskiej natury [...]. Dlatego bowiem ubóstwieni zostają Ci, w których Duch przebywa¹⁰⁸. Ten zaś, kto otrzymuje Ducha, staje się „świątynią Boga¹⁰⁹, ponieważ wtedy, gdy jesteśmy uczestnikami Ducha, posiadamy też łaskę Słowa, a w Nim miłość Ojca¹¹⁰. Św. Bazyli uważa, iż zażyłość z Duchem można uzyskać jedynie przez oddalenie doznań, które z powodu przywiązania do ciała atakują duszę i pozbawiają ją zażyłości z Bogiem¹¹¹, dlatego grzech, który prowadzi także do niezgody i podziałów, staje się przeszkodą w pozyskaniu Ducha Świętego.*

Również w nauczaniu Jana Pawła II świętość jest dana i zadana każdemu człowiekowi, a u jej podstaw stoi prawda o *zamieszkiwaniu Ducha Świętego jako Boskiego Gościa w duszy człowieka sprawiedliwego¹¹². Jego obecność i działanie przyjmuje konkretny kształt w relacji z osobą ludzką, z duszą sprawiedliwego, w której zamieszkuje i którą napędza darem otrzymanym od Chrystusa dzięki Odkupieniu¹¹³. W wyniku tego zamieszkiwania człowiek staje się świątynią Boga-Trójcy, ponieważ Boży Duch go uświęca¹¹⁴. To zamieszkiwanie Ducha Świętego w człowieku pociąga za sobą szczególną konsekrację całej jego osoby [...] na podobieństwo świątyni. Jest to konsekracja uświęcająca. Stanowi ona samą istotę zbawczej łaski, przez którą człowiek otrzymuje udział w trynitarnym życiu Boga¹¹⁵. W odróżnieniu od człowieka zmysłowego, czło-*

¹⁰⁶ TAMŻE, 115.

¹⁰⁷ TAMŻE.

¹⁰⁸ ATANAZY WIELKI, *Listy...*, 97.

¹⁰⁹ TAMŻE, 122.

¹¹⁰ TAMŻE, 124.

¹¹¹ BAZYLI WIELKI, *O Duchu Świętym...*, 115.

¹¹² JAN PAWEŁ II, *Katechezy*, 275.

¹¹³ TAMŻE.

¹¹⁴ TAMŻE, 277.

¹¹⁵ TAMŻE.

wiek duchowy (*pneumaticos*) jest szczerze otwarty na Ducha Świętego, posłuszny i wierny Jego natchmieniom (por. 1 Kor 2, 14-16)¹¹⁶. Dlatego Maryja jako Dziewica „słuchająca i rozważająca” słowo Boże (Łk 8, 21; 11, 27-28), zawsze posłuszna Duchowi Świętemu i zjednoczona z całą Trójcą Świętą, może stanowić wzór dla całego Kościoła¹¹⁷. Kościół, podążając drogą jedności, powinien także zwracać się do Niej, by tak jak kiedyś wspierała swoimi modlitwami początki Kościoła, tak i teraz *we Wspólnocie Wszystkich Świętych wstawiała się u Syna swego, dopóki wszystkie rodziny ludów [...] nie zespolą się szczęśliwie w jeden Lud Boży na chwałę Przenajświętszej i nierozdzielnej Trójcy*¹¹⁸.

4. Podsumowanie

Ikonografia święta Pięćdziesiątnicy w tradycji wschodniej kryje w sobie ogromne bogactwo treści teologicznych, które w powyższym opracowaniu ledwie zarysowano. Głównym jego założeniem było bowiem odnaleźć ikonę Dziewicy z Wieczernika, o której wspominał Jan Paweł II w encyklice *Redemptoris Mater*. Analizując pneumatologiczny i eklezjologiczny kontekst kompozycji ikony Zesłania Ducha Świętego oraz innych przedstawień związanych z nią tematycznie, za idealne wyobrażenie Maryi, odpowiadające słowom Papieża, można uznać Orantę. Powyższe przedstawienie, znane już chrześcijanom pierwszych wieków, w świątyniach prawosławnych zajmuje centralne miejsce w absydzie. Wyobrażona na nim Matka Pana uznawana jest za figurę i pierwotny wzór Kościoła. Postawa modlitewna, odpowiadająca Jej słownej ikonie przedstawionej w Dziejach Apostolskich, wskazuje drogę ekumenizmu duchowego. Ze względu na swój prosty, symboliczny język, może być zrozumiała i przyjęta również w Kościele na Zachodzie.

Dr Zofia Bator

ul. Węgierska 33
PL - 37-700 Przemyśl

e-mail: zofia_bator@wp.pl

¹¹⁶ TAMŻE, 293.

¹¹⁷ TAMŻE, 167.

¹¹⁸ LG 69.

Maria nell'icona della Discesa dello Spirito Santo e l'unità dei cristiani

(Riassunto)

L'iconografia orientale della Pentecoste nasconde la grande ricchezza teologica e mariologica. L'autrice cerca di analizzare l'icona della Discesa dello Spirito Santo nel contesto dell'unità dei cristiani.

L'articolo è stato strutturato in questo modo: 1) Maria nel mistero della discesa dello Spirito (Cristo come la Testa della Chiesa; la presenza di Maria; Maria come l'immagine della comunità ecclesiale); 2) Il ruolo di Maria nel processo di creare dell'unità della Chiesa (la comunione ecclesiale nell'icona della Pentecoste; la teofania e il dono dell'unità nella diversità; la Madre di Gesù nella comunità orante); 3) La Pentecoste di Maria e il cammino dell'ecumenismo spirituale della Chiesa (Maria come la Tutta Santa; la santità sull'esempio di Maria come il cammino ecumenico della Chiesa).